de Volkskrant
26 april 2008 , pag. 5

Door de opstand der burgers sinds 2000, heeft de burger meer controle gekregen over **de media**. Wat die burger minder goed in de gaten heeft, is dat hij daarmee ook steeds nadrukkelijker zichzelf is gaan controleren. Door **Egbert Dommering**.

Internet is permanente politiecel

De consument is vandaag uitgerust met de modernste communicatiemiddelen. Hij kan alles om zich heen of over hemzelf in beeld en geluid vastleggen, hij zendt met een mobieltje signalen uit waardoor hij wereldwijd kan communiceren. Wij weten daardoor alles over zijn locatie en zijn communicaties. Hij maakt ook nieuws. De foto die de wereld duidelijk maakte wat er in de Abu Ghraib gebeurde, werd genomen door een amateur: een Amerikaanse soldaat.

Dat de burger steeds directer toegang tot de media krijgt, is een geleidelijk emancipatieproces, al begonnen in de 18de eeuw. De nieuwe communicatievrijheid ging gepaard met een toename van de controle op het individu middels censuur en spionage, waarbij de methoden steeds verfijnder werden. In de 21ste eeuw komen deze twee bewegingen samen. De sleutel tot deze verbinding ligt in het wereldwijde telecommunicatienetwerk.

Internet werd in de jaren negentig een massaal medium. Het is een moment van technische innovatie, zoals we dat in de geschiedenis van de communicatiemiddelen vaker hebben gezien: bij de ontdekking en verbreiding van de drukpers, de telegraaf en de radio. Vooral de *radio days*, in het begin van de 20ste eeuw, zijn een voorbeeld hoe zendamateurs met eigen randapparatuur plotseling massaal de ether gingen bevolken. Totdat ze er, door de centralisering van het beheer van de ether door de overheid, weer massaal uit werden verbannen.

De media die zich in de 19de eeuw van censuur hadden bevrijd, vormden een compromis tussen democratische publieksparticipatie en op kennis en deskundigheid gebaseerde redacties die beslissen welke informatie er wordt gepubliceerd. Internet stelt de geldigheid van dat compromis opnieuw aan de orde. Die discussie woedt op theoretisch niveau tussen, wat ik noem, de 'wikipedisten' en de 'anti-wikipedisten'. Wie zijn dat?

Wikipedia

Wikipedia is een encyclopedie die door de hele wereld wordt geschreven. Wikipedisten geloven dat collectieve kennis beter is dan encyclopedische kennis. Overtuigde aanhangers gebruiken het voorbeeld van alle mensen op de wereld die alles afweten van Vikingschepen en die samen een beter lemma 'Vikingschepen' zullen schrijven dan één gespecialiseerde hoogleraar in de *Encyclopaedia Britannica*. Daarin zouden zij wel eens gelijk kunnen hebben. Nu is het lemma 'Vikingschepen' een minder beladen lemma dan bijvoorbeeld het lemma 'Klaas Bruinsma'. Juist bij de beladen lemma's ligt het spanningsveld tussen opinie en waarheid. Bovendien: hoe democratisch is Wikipedia eigenlijk? Die *invisible hand* die de meerderheid naar de waarheid stuurt, wordt achter de schermen door anonieme redacteuren bijgestuurd volgens niet gepubliceerde criteria.

Anti-wikipedisten zijn van mening dat internet leidt tot versplintering van het openbare debat en vernietiging van door elites gedragen cultuur. Mensen zullen zich opsluiten in 'echokamers' en 'digitale enclaves', zodat ze alleen nog maar zoeken naar informatie waarvan zij willen kennisnemen; informatie die hun vooroordelen versterkt. Dit kan zelfs tot polarisatie leiden. In plaats van de objectieve rede bevordert internet een oorlog tussen subjectieve meningen.

Wat betekent deze controverse voor de media?

Ik zie in die controverse drie categorieën media ontstaan.

Chaos- of informele media

Chaosmedia zijn er in allerlei soorten. Bloggers kunnen uitgroeien tot opinievormende pamflettisten. Het publiek marcheert naar binnen op een van de talloze websites, zoals GeenStijl.nl, waar ze hun privéleven binnenstebuiten kunnen keren, of op Second Life, waar zij hun niet vervulde idealen kunnen inruilen voor de virtuele pseudo-identiteit van een gedroomd ego.

Hier vinden we niet alleen de 'echokamers', maar ook de 'nieuwe' nieuwsfeiten. Op YouTube zien we de Abu Ghraib-foto's, de opstanden en opstootjes in de provincies van China, of de uit de hand gelopen toeristenvideo's van de tsunami in Thailand.

Betere kennis levert het misschien op als het gaat om beelden waarbij de amateur het nieuws op heterdaad betrapt, maar niet als het gaat om interpretatie van de werkelijkheid.

In de schaduw hiervan hebben zich nieuwe internetmedia ontwikkeld die een lichte redactionele formule hanteren, maar veel nieuwsmateriaal uit de wereld van de chaosmedia gebruiken. Zij vormen de brug tussen chaosmedia en de klassieke media.

Klassieke media

De klassieke media ondergaan een radicaal veranderingsproces. Zij worden geleidelijk aan multimediaal.

Bij de omroep had zich deze koppeling tussen de kanalen van het centraal gestuurde openbare informatieaanbod en publieksparticipatie al eerder voorgedaan, door middel van de mobiele telefoon en van *message*-systemen. Hiermee kan het publiek meedoen in de programma's. De introductie van collectieve spelvormen en verkiezingen, waarvan *Idols* de bekendste is geworden, zijn erop gericht de doelgroepen interactief bij de programma's te betrekken.

De kranten veranderen dramatisch. Het papieren product is het voorportaal van een elektronisch interactief achterportaal: 'Reageer per e-mail op dit bericht!' staat bij bijna ieder bericht dat in het elektronische achterportaal wordt geplaatst.

Dit leidt tot conflicten tussen de oude, strenge redactionele norm van het voorportaal, en de losse norm van de ongefilterde toegang tot de achterkamer waarin iedereen mag meedoen, zolang hij maar geen vuil spuit. Er heerst daardoor een morele verwarring, waarin geprobeerd wordt de normen van het redactiemodel en het open participatiemodel te combineren.

Zoekmachines

In zijn zuivere vorm is de zoekmachine een toegang tot de werkelijkheid op basis van 'automatische' democratische criteria. De gebruiker van de zoekmachine stelt een vraag naar een item (tekst, beeld of geluid) dat in het netwerk is opgeslagen, en krijgt een resultaat voorgeschoteld van wat er op het net is te vinden. Het resultaat is op relevantie geselecteerd op basis van populariteit: het door gebruikers het meest gekozen antwoord staat bovenaan.

Algemene zoekmachines ogen 'objectief', maar zijn dat allerminst. Zij produceren maar een deel van op het net beschikbare informatie; de indexering van de resultaten is op allerlei manieren redactioneel en commercieel te manipuleren. Maar wat meer is: de traditionele rol van de media om bronnen te wegen en informatie te toetsen alvorens deze te publiceren, is geheel afwezig.

De zoekmachine weet op den duur alles van de gebruiker, omdat hij alle individuele zoekvragen vasthoudt en zo een nauwkeurig beeld opbouwt van de kenmerken van de individuele gebruiker. Hij weet bovendien wie die gebruiker is en waar hij zich in cyberspace bevindt. In de zoekmachine komen daarom het vrijheids- en controleperspectief samen.

De mediagebruiker is van lid van een doelgroep voor een programma en een reclameboodschap, gepromoveerd tot een individueel doelwit. Hoog tijd voor een kijkje in het controleverhaal.

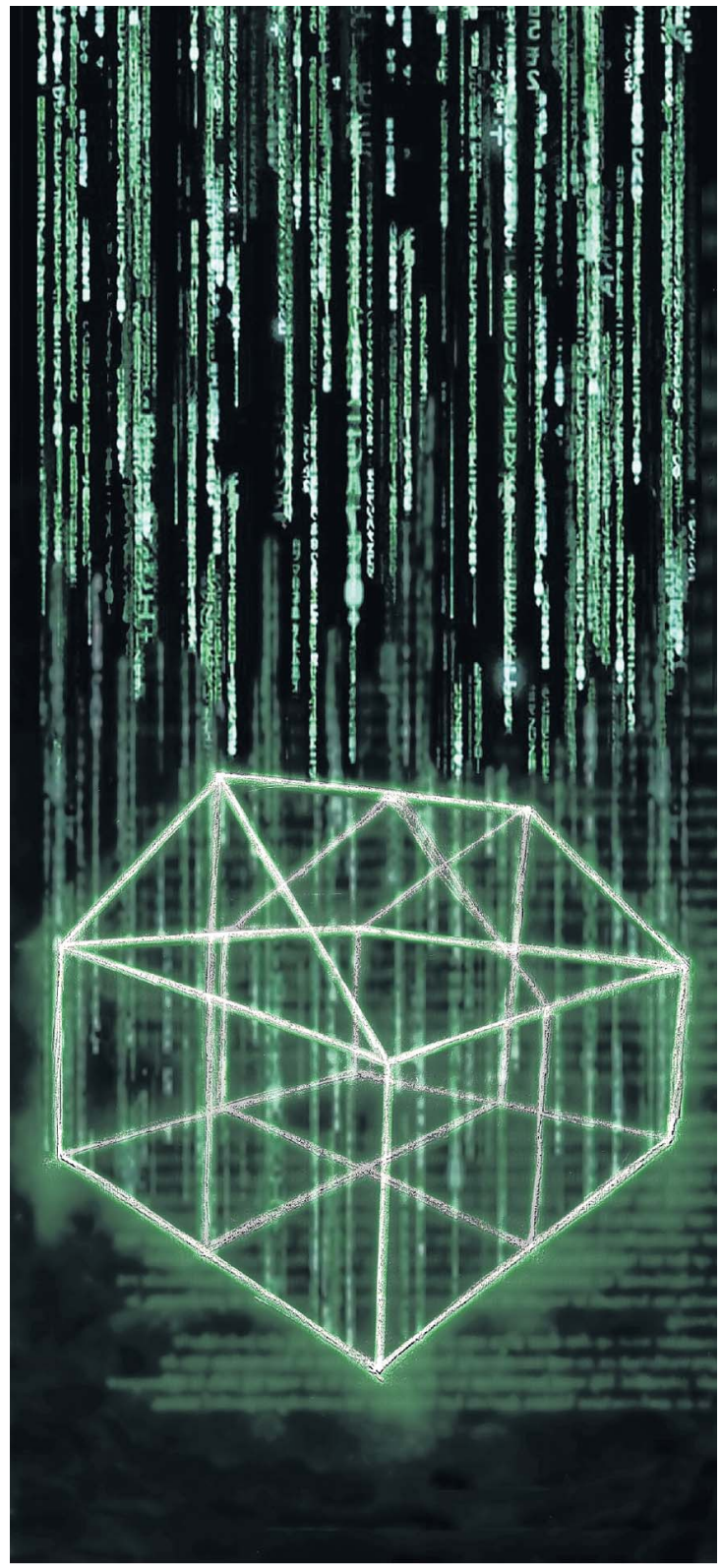

Illustratie Mike Ottink

De individuele controleerbaarheid van de burgers begint in de 19de eeuw bij de invoering van het huisnummer. Het telecommunicatienet geeft iedere burger een virtueel adres, bij vaste en mobiele telefonie is dat een zichtbaar nummer, bij internet is dat een onder een domeinnaam verborgen IP-nummer. Het telecommunicatienet zorgt ervoor dat alle communicaties in het telecommunicatienet via de virtuele adressen kunnen worden getraceerd.

Het vaste net heeft als controleur zijn beperkingen, omdat de burger alleen kan worden waargenomen als hij via een vast punt communiceert.

Julia en Winston uit *1984* van Orwell ontmoetten elkaar in parken, omdat ze daar aan het toezicht van Big Brother konden ontsnappen. De mobiele telefonie heeft dit lek in het observatienetwerk gedicht. Burgers hebben permanent hun mobiele telefoon aan staan, zodat via de zenders in het cellulaire netwerk exact hun locatie kan worden bepaald; ook hun communicaties buiten het vaste net kunnen worden geregistreerd en afgeluisterd.

> De eisen aan de drempel voor een verdenking worden steeds lager

Ground Zero zorgde voor de grote doorbraak naar steeds omvangrijkere controles. 'Zero': het is het begin van een nieuwe jaartelling, het begin van een 'War on Terror' zonder duidelijke vijand. Deze dreiging vergroot de druk op permanent toezicht. Europese en nationale parlementen bedienen regeringen, die steeds met nieuwe voorstellen komen om potentiële terroristen te bestrijden, op hun wenken.

De laatste mijlpaal in deze trend is de Europese dataretentierichtlijn. Deze richtlijn verplicht de lidstaten ertoe alle verkeers- en locatiegegevens van alle communicaties via internet, vaste - of mobiele telefonie zes tot vierentwintig maanden te bewaren, zodat bij de geringste verdenking een onderzoek op deze gegevens kan plaatsvinden. Als het aan de kabinetsmeerderheid ligt, gaat Nederland – met anderhalf jaar – in Europa aan de bovenkant zitten. En de eisen die aan deze drempel van verdenking worden gesteld, worden steeds lager: 'betrokkenheid bij een misdrijf' is al voldoende.

Het wordt tijd om naar het uitgangspunt terug te keren. Nu kunnen wij immers het huwelijk tussen openbare en privé communicatie dat aan het eind van de 20ste eeuw is voltrokken, nader in ogenschouw nemen. Het is het individuele glazen huis van waaruit de gebruiker openbare en privé-communicaties verzorgt en ontvangt.

Toegangspoorten

De nationale staten hebben veel van hun soevereine macht verloren, zeker als het gaat om de wirwar van internationale informatiestromen. De enig overgebleven aanknopingspunten zijn de burger zelf en de beheerder van de toegangspoorten tot het telecommunicatienet. Daarbij maakt het nauwelijks nog uit of de burger openbaar of privé communiceert, omdat hijzelf dat onderscheid ook niet meer maakt.

De overheid is als censor uit het redactionele centrum verdreven, maar verlegt de controle naar de rand, waar zich de bedrijven bevinden die toegang tot het net verschaffen: de (tele)communicatie-ondernemingen die toegangs- en zoekdiensten aanbieden. De spelers in dit veld kunnen niet profiteren van het schild dat na eeuwenlange strijd tussen de redactionele vrijheid en de overheid is opgericht.

Oude kwetsbaarheid

De paradox is dat de in bezitneming door de burgers van de communicatiemiddelen deze hun oude kwetsbaarheid voor censuur heeft teruggegeven. De censuur is hier informeel en heet steeds vaker 'zelfregulering' of 'co-regulering'. Het is een verbond tussen een steeds zwakkere nationale staat en een sterke internationale media- of telecommunicatie-onderneming. De beheerders van de informatieplatforms en de zoekmachines wordt verzocht door middel van een eigen gedragscode en door middel van in de techniek ingebouwde filtermogelijkheden de toegang tot bepaalde informatie geheel of selectief (bijvoorbeeld niet toegankelijk in bepaalde regio's) te blokkeren. Zoekmachines kunnen langs deze weg onder druk worden gezet om zoektermen in machines te laten doodlopen (bijvoorbeeld 'Tibet').

In Europa breidt deze nieuwe publiek/private samenwerking zich geleidelijk en in stilte uit, buiten iedere constitutionele controle. Bij deze informele controle vooraf komt een informele repressie achteraf door middel van ondoorzichtige *notice and take down*-procedures: het op eerste aanmaning door de beheerder van het platform verwijderen van informatie die in de aanmaning als schadelijk en onrechtmatig wordt aangemerkt. Een rechter komt daar meestal niet aan te pas. In zijn brief van 14 april 2008 over bestrijding van *cyber crime* zet de minister van Justitie een koers uit die toenemende controle langs deze weg aankondigt.

Rol van de overheid

De overheid probeert dus het uitzicht uit het individuele glazen communicatiehuisje te hinderen. De overheid wil ook weten wie er in het glazen huisje zit, als het er om gaat openbare uitingen via websites en blogs aan te pakken. Hier wordt de druk uitgeoefend op de internet service providers om bij de geringste verdenking, de identiteit van de bewoner van het glazen huisje prijs te geven. Dit is in toenemende mate praktijk in democratische landen en leidt soms tot rechtszaken. Het wordt even wereldnieuws als Yahoo persoonsgegevens van een Chinese dissidente blogger uitlevert aan de Chinese overheid, die door deze hulp in China kan worden opgespoord en tot een gevangenisstraf veroordeeld.

Maar de overheid wil ook weten wat de bewoner van het glazen huisje precies doet. Hier moeten de ondernemingen die communicatiediensten aanbieden, worden aangepakt. Zij moeten alle verkeers- en locatiegegevens van de individuele communicatiebewegingen zo lang mogelijk vasthouden. Bij de geringste verdenking of betrokkenheid bij strafbare feiten wil de overheid toegang hebben tot deze gegevens.

De grote vrijheid van de burger opent nieuwe perspectieven voor de communicatie, maar is een bedreiging voor de redactionele kwaliteit ervan. De overheid dreigt tegelijkertijd te profiteren van de enorme mogelijkheden om al die communicaties vast te leggen en te volgen. In toenemende mate voert zij, zonder constitutionele waarborgen, controlemaatregelen in. Zo wordt de burger zijn eigen politieagent.

Egbert Dommering is hoogleraar Informatierecht aan de Universiteit van Amsterdam. Dit is een samenvatting van de afscheidsrede die hij vrijdag hield.